

Η διδασκαλία του Κοσμά του Αιτωλού περί της αγάπης προς τους εχθρούς The teaching of Cosmas of Aetolos about love for enemies

Ιωάννης Βελιτσιάνος

Διδάκτωρ Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

[PhD, Msc, Msc.] Θεολόγος – Φιλολόγος

Ioannis Velitsianos

PhD, Aristotle University of Thessaloniki

[PhD, Msc, Msc.] Theologian – Philologist

Περίληψη

Η έννοια της “αγάπης” βρίσκεται στο κέντρο της θεολογίας της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης. Η εντολή αυτή της αγάπης προς τους εχθρούς, ξεχωρίζει ανάμεσα στις πιο καινούργιες απαιτήσεις του Ιησού: “*Ἠκούσατε ὅτι ἐρέθη, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταραμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς.*”¹

Η αγάπη προς τον Θεό και τον πλησίον αποτελεί κατεξοχήν βάση της κοινωνικής διδασκαλίας του Κοσμά του Αιτωλού που με απλά λόγια και ζωντανά παραδείγματα την έκανε προσιτή στο ακροατήριο «*πανάγαθος και πολυέλαιος Θεός αδελφοί μου, έχει πολλά και διάφορα ονόματα λέγεται φως και ζωή και ανάστασις. Ὁμως το κύριον όνομα του Θεού μας είναι και λέγεται αγάπη*»². Ο Πατροκοσμάς είχε ως βάση των Διδαχών του, την αγάπη του ανθρώπου προς τον συνάνθρωπο, η οποία θα ήταν ολοκληρωμένη και γνήσια αν στηριζόταν στην αγάπη του ανθρώπου προς τον Θεό. Κατά τον ίδιο, όποιος αγαπούσε τον Θεό, αγαπούσε και τον πλησίον του. Και όποιος δεν αγαπούσε τον πλησίον του, δεν μπορούσε να αγαπήσει και τον Θεό και προφανώς χωρίς αυτά τα δύο είδη αγάπης, δεν μπορούσε κάποιος να θεωρείται χριστιανός³.

Προκειμένου, όμως να κατανοήσουμε σωστά το υπόβαθρο του μίσους κατά των εχθρών, δεν πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι την έννοια της αγάπης την συναντάμε, τόσο στην

¹ *Μτθ.* 5,44α. Στον στίχο 44 μετά «*τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν*», με διάφορες παραλλαγές στα χειρόγραφα και στους εκκλησιαστικούς συγγραφείς «*εὐλογεῖτε τοὺς καταραμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν (τους-οὐντας) ὑμᾶς*», μεταξύ δε του «*ὑπὲρ των*» και του «*διωκόντων ὑμᾶς*» παρεμβάλλουν «*επηρεαζόντων ὑμᾶς και*». Στον στίχ. 47 αντί οι «*εθνικοί*» το Βυζ., ο Θ. κ.ά., έχουν οι «*τελώναι*».

² I.B. Μενούνου, *Διδαχή Α1*, σ. 121.

³ Μαρία Χαρ. Μαλλιώρα, *Οι παιδαγωγικές θέσεις του αγίου Κοσμά του Αιτωλού*, Διπλωματική εργασία, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2021, σ. 65. Βλ. επίσης, Μ. Γ. Τρίτου, Κοσμάς ο Αιτωλός, Ο φωτιστής του Γένους- ο προφήτης, σ. 82.

Παλαιά και Καινή Διαθήκη όσο και στην ιουδαϊκή αποκαλυπτική γραμματεία.

Λέξεις – κλειδιά: αγάπη, πλησίον, εχθρός, Παλαιά Διαθήκη, Καινή Διαθήκη, Κοσμάς ο Αιτωλός.

Abstract

The concept of "love" is at the center of Old and New Testament theology. This commandment of love towards enemies stands out among the newest demands of Jesus: "*You have heard that it was said, love your neighbor and hate your enemy.*" But I say to you, love your enemies, bless those who curse you, do good to those who hate you and pray for those who harm you and persecute you."

The love for God and the neighbor is par excellence the basis of the social teaching of Cosmas of Aetolos who, with simple words and vivid examples, made it accessible to the audience "*the all-good and chandelier God, my brothers, has many and various names, it is called light and life and resurrection. But the master of our God is and is called love*". Patrokosmas had as the basis of his Teachings, man's love for his fellow man, which would be complete and genuine if it was based on man's love for God. According to him, whoever loved God also loved his neighbor. And whoever did not love his neighbor, could not love God and obviously without these two loves one could not be considered a Christian.

However, in order to properly understand the background of hatred against enemies, we must not overlook the fact that the concept of love is found both in the Old and New Testaments and in the Jewish apocalyptic literature.

Keywords: Love, Old Testament, New Testament, Cosmas the Aetolos, Apostle Paul.

1. Η διδασκαλία του Κοσμά του Αιτωλού περί της αγάπης προς τους εχθρούς μέσα από τα κείμενα της Αγίας Γραφής

α. Παλαιά Διαθήκη

Στην Παλαιά Διαθήκη πηγή της αγάπης είναι ο ίδιος ο Θεός, ο οποίος δημιούργησε τον κόσμο και τον άνθρωπο από αγάπη. Η πρώτη εντολή του δεκαλόγου αναφέρεται στην αγάπη προς το Θεό, ενώ η δεύτερη στην αγάπη προς τον πλησίον⁴. Στην Παλαιά Διαθήκη, η λ. "αγάπη" έχει πολλές

⁴ Λευ. 19.8.

σημασίες, διότι εκφράζει τις συναισθηματικές λειτουργίες του ανθρώπου, όπως ειλικρίνεια, πιστότητα στους κοινωνικούς και οικογενειακούς δεσμούς εμποτισμένη από ενθουσιασμό και γενναιόδωρο ενθουσιασμό⁵. Ακόμη, η λέξη «αγάπη» αντιστοιχεί στην εβραϊκή «*ahab*» και έχει ιδιαίτερη σπουδαιότητα, κυρίως για το θρησκευτικό της περιεχόμενο, το οποίο διαμορφώνεται ανάμεσα στον Θεό και τον άνθρωπο. Πρώτος ο Μωυσής δοκίμασε την αγάπη του Θεού με την κλήση του και την ανταπόκρισή του σ' αυτή⁶.

Η αγάπη εκτός από την κάθετη διάσταση, έχει και την οριζόντια. Πάνω σ' αυτό ο Κοσμάς ο Αιτωλός αναφέρει τα εξής: «ο Μωυσής, αδελφοί μου, από μικρόν παιδίον έλαβε δύο πράγματα εις την καρδίαν του, αγάπην εις τον Θεόν και εις τους αδελφούς του. Αυτές τες δύο αγάπες να έχετε, χαράν, δόξαν, αγαλλίασιν, πλούτον, θησαυρόν, να χαίρεσθε με ταύτες τες αγάπες πάντοτε»⁷. Ο Πατροκοσμάς συνεχίζει ότι «φυσικόν μας είναι να έχωμεν αυτές τις αγάπες, παρά φύσιν είναι να μην τες έχωμεν. Και καθώς ένα χελιδόνι, χρειάζεται δύο πτέρυγες δια να αναπετά εις τον αέρα, έτσι και εμείς, αδελφοί μου, χρειαζόμεθα αυτές τες δύο αγάπες χωρίς αυτές τες δύο αγάπες είναι αδύνατο να σωθούμεν»⁸. Σε περίπτωση που κάποιος δεν έχει αγάπη προς το Θεό και τον συνάνθρωπο είναι αναπηρία και ελάττωμα για τον άνθρωπο⁹. Ενώ για τον Κοσμά τον Αιτωλό, θεωρείται «πάλιν ταλαίπωρος εκείνος ο άνθρωπος οπού δεν έχει αυτές τες αγάπες. Βέβαια αυτός έχει τον Διάβολον και όποιος έχει τον Διάβολον αυτός έχει όλα τα κακά και πάντοτε αμαρτάνει»¹⁰. Όπως προαναφέραμε στον δεκάλογο, η πρώτη εντολή αναφέρεται στην «αγάπη προς το Θεό» (κάθετη διάσταση), ενώ η δεύτερη αναφέρεται στην αγάπη «προς τον πλησίον» (οριζόντια διάσταση)¹¹. Ο συνδυασμός και των δύο δίνει το μέτρο της τελειότητας.

Η φράση του Ιησού «*Ήκούσατε ότι έρρέθη τοίς άρχαίοις*», επιβεβαιώνει τη ραββινική εξήγηση στο παλαιδιαθητικό χωρίο «*και ούκ έκδικάται σου ή χείρ, και ού μηνιείς τοίς υίοίς τοῦ λαοῦ σου, και άγαπήσεις τόν πλησίον σου ώς σεαυτόν· έγώ είμι Κύριος*»¹². Δεν θα χειροδικείς και δεν θα τρέφεις οργή εναντίον των συμπατριωτών σου. Θα αγαπήσεις τον πλησίον σου, όπως τον εαυτόν σου. Εγώ είμαι ο Κύριος, που διατάσσω αυτά.¹³ Πιο συγκεκριμένα οι αποκαλυπτικοί συγγραφείς κηρύττουν το μίσος κατά των εχθρών από το βιβλίο του Ενώχ μέχρι τις αποκαλύψεις

⁵ Γεν. 2,23εξ. 3,16. 12,10-19. 22. 24.34.κ..ά

⁶ Γεν. 18,17

⁷ Ι.Β. Μενούνου, *Διδαχή Β2*, σ. 209.

⁸ Ι.Β. Μενούνου, *Διδαχή Α1*, σ. 121.

⁹ Σ. Σάκκου, *Ο Απόστολος του σκλαβωμένου Γένους*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 225.

¹⁰ Ι.Β. Μενούνου, *Διδαχή Α2*, σσ. 153-154.

¹¹ Λευ. 19,8.

¹² Λευ. 19,18.

¹³ Λευ. 19,18. Η Παλαιά Διαθήκη είναι γεμάτη από αισθήματα εκδικήσεως κατά των γειτονικών λαών του Ισραήλ (*Ψαλμ.* εκδικήσεως 35.55.58.64.69.109.137 κτλ. *Λευτ.* 7, 4-5 κτλ.) δεν αγνοεί όμως την αγάπη και την επιείκεια προς τον εχθρό, παρόλο που δεν έχει προέχουσα θέση μέσα στην Παλαιά Διαθήκη.

Βαρούχ και Έσδρα, μια χρονική διάρκεια που εκτείνεται από το 200 π.Χ. μέχρι το 135 μ.Χ..¹⁴ Στα κείμενα της Νεκράς Θαλάσσης μας μαρτυρούν και ειδικότερα στο Εγχειρίδιο Πειθαρχίας, *Πόλεμος των υιών του Φωτός προς τους υιούς του σκότους*, ότι οι Εσσαίοι ανέμεναν τον εσχατολογικό Πόλεμο και τότε μαζί με τους αγγέλους θα αναλάμβαναν να ξεκαθαρίσουν τους λογαριασμούς με όλους τους εχθρούς, «διότι ο Θεός του Ισραήλ εκάλεσε ένα ξίφος εναντίον πάντων των εθνών και δια των αγίων του λαού του του θα κάμη πράξεις δυνατάς...Και θα ακούση τα πολεμικά όπλα και δεν θα αμβλυνθούν έως ου εξολοθρευθούν πάντα τα έθνη τα ασεβή»¹⁵.

Η διαφορά της χριστιανικής αγάπης από την Παλαιά Διαθήκη φαίνεται περισσότερο στη στάση του ανθρώπου απέναντι στους εχθρούς. Στο *Λευιτικόν* 19,18 αναφέρεται, ότι «*ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν*», επειδή δε «*πλησίον*» από τα συμφραζόμενα των κειμένων εννοούνται μόνο οι Ισραηλίτες, άρα τους μη Ισραηλίτες μπορούν να μισούν οι Ιουδαίοι. Πράγματι σε πολλά χωρία της Παλαιάς Διαθήκης, οι Ιουδαίοι αποστρέφονταν και μισούσαν τους εχθρούς¹⁶. Ο Ιουδαϊσμός θεωρεί νόμιμη την έχθρα και το μίσος προς τους εχθρούς και μάλιστα, όταν καταδιώκονταν απ' αυτούς. Συγκεκριμένα στους *Ψαλμούς* διαπνέεται ένα πνεύμα εκδίκησης και μίσους προς του εχθρούς, δηλ. τους Μωαβίτες, τους Αμαληκίτες τους Φιλισταίους κτλ¹⁷.

Μόνο στο βιβλίο των *Παροιμιών* σε δυο περιπτώσεις γίνεται λόγος, είτε με έμμεσο είτε με άμεσο τρόπο, για την αξία της αγάπης προς τους εχθρούς. Πρώτον στο κεφ. 25, στίχ. 21 υπάρχει μια εντολή ανάμεσα στις άλλες περί αγάπης και καλοσύνης προς τους εχθρούς: «*ἐὰν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν, ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν*», την οποία χρησιμοποιεί και ο απόστολος Παῦλος στην προς *Ρωμαίους* *επιστολή* (12,20) «*ἐὰν οὖν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν, ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν· τοῦτο γὰρ ποιῶν ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ*», για την οποία θα αναφερθούμε αναλυτικά παρακάτω. Εδώ μόνο θα μπορούσε να επισημανθεί, ότι δεν πρόκειται περί αγάπης προς τους εχθρούς αλλά περί αποφυγής της χαιρεκακίας απέναντι στους εχθρούς σε αντίθεση με τον Κοσμά τον Αιτωλό, ο οποίος χρησιμοποιεί το χωρίο δίνοντας μια άλλη διάσταση «*δια τούτο και ημεῖς οι ευσεβείς χριστιανοί να αγαπώμεν τον εχθρόν μας, να τον συγχωρώμεν, να τον ποτίζωμεν, να λέγωμεν καλό δια λόγου του να παρακαλώμεν και τον Θεόν δια την ψυχή του εχθρού μας και τότε έχομεν στόμα και ημεῖς να λέγωμεν εις τον Θεόν μας: Θεέ μου σε παρακαλώ να με συγχωρέσης, καθώς και εγώ συγχωρώ τον εχθρόν μου. Ειδέ και δεν συγχωρέσωμεν τον εχθρόν μας, χίλιες χιλιάδες καλά να κάμωμεν, και το αίμα μας να χύσωμεν δια την αγάπην του*

¹⁴ Οι Ραββίνοι πουθενά δεν μιλούν για αγάπη δεν μιλούν προς τους εχθρούς. Ο «*εχθρός*» στο στίχ. 43 είναι ο μη Ιουδαίος (βλ. *Ιω.* 4,9. 8,48 *Λουκ.* 9,52-53) και «*ο πλησίον*» είναι ο Ιουδαίος. Ο Ιησούς αντέδρασε κατά αυτού του εθνικισμού με την απαίτησή του για αγάπη προς τους εχθρούς.

¹⁵ *Πόλεμος XVI-XVII*

¹⁶ *Δευτ.* 7,2. 15,3. 20,13-18. 33,3-7. 25,17-19.

¹⁷ Πρβλ. *Ψαλ.* 16,8-14. 17,37-43. 20,8-13. *Δευ.* 7,2. 15,3, κ.ά.

Χριστού μας, εις την Κόλασιν πηγαίνομεν»¹⁸.

Όπως τονίζει και ο Καθηγητής Μιχαήλ Τρίτος, «βάση της κοινωνικής διδασκαλίας του αγίου Κοσμά είναι η αγάπη προς το συνάνθρωπο, η οποία τότε είναι ολοκληρωμένη και γνήσια, όταν προϋποθέτει την κατακόρυφη διάστασή της, δηλ. την αγάπη προς το Θεό. Ιδιαίτερα ο Κοσμάς τονίζει την αγάπη προς τους εχθρούς, η οποία αποτελεί δείγμα πνευματικής ανωτερότητας, ψυχικού ηρωισμού και ανοίγει το δρόμο για την αγιότητα»¹⁹.

Δεύτερον στο βιβλίο των *Παροιμιών* κεφ. 20 στίχ. 3 γίνεται ανάλογη αναφορά περί αποστροφής της λαιμοδορίας: («δόξα άνδρι άποστρέφεσθαι λαιμοδορίας, πᾶς δὲ ἄφρων τοιούτοις συμπλέκεται = Μεγάλη τιμή και δόξα είναι δια τον άνθρωπο να αποφεύγει τις ύβρεις και τους εμπαιγμούς εναντίον των άλλων. Κάθε όμως ασύνετος περιπλέκεται εις αυτά τα κακά»). Ακόμη και ο α Παύλος αισθάνεται την ανάγκη να ξεσπάσει με μια λαιμοδορία στην άδικη μεταχείρισή του από τον Ιουδαίο αρχιερέα, επειδή αγνοεί την ιδιότητα του τελευταίου « οί δὲ παρεστῶτες εἶπον· τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ λαιμοδορεῖς; ἔφη τε ὁ Παῦλος· οὐκ ἤδειν, ἀδελφοί, ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεύς· γέγραπται γάρ· ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς».²⁰

Πάνω σ' αυτές τις αντιλήψεις προσέκρουσε ο Ιησούς, όταν κατά τη σύλληψη του οι μαθητές του πήγαν να προβάλλουν αντίσταση, τους οποίους απέτρεψε: «τότε λέγει αὐτῶ ὁ Ἰησοῦς· ἀπόστρεψόν σου τὴν μάχαιραν εἰς τὸν τόπον αὐτῆς· πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν ἐν μαχαίρα ἀποθανοῦνται ἢ δοκεῖς ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν πατέρα μου, καὶ παραστήσει μοι πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων; πῶς οὖν πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ ὅτι οὕτω δεῖ γενέσθαι;».²¹ Ενώ τον προπηλάκιζαν και τον εξύβριζαν²² δεν ανταπέδωσε τις προσβολές και τις ύβρεις, δείχνοντας έτσι «ὄχι μια νέα τέχνη ζωῆς, ἀλλά τη δύναμη που ξεπερνά τα ανθρώπινα κοσμικά μέτρα»²³, την οποίαν μπορούν να μιμηθούν οι πιστοί (βλ. προτροπές στα χωρία: Α' Πετ. 3,9. Α' Θεσ. 5,15. Α' Κορ. 4,12. Επιστολή Πολυκάρπου 2,2. Προς Διόγνητον 4,15, πρβλ. Μτθ. 5,44). Την ίδια στάση της καρτερικής σιωπῆς, κράτησε ο Ιησούς και την ώρα του πάθους, όταν οι στρατιώτες (Μτθ. 27,30), ο συσταυρωμένος ληστής²⁴ και οι παρευρισκόμενοι Ιουδαίοι²⁵ επέτειναν με τους χλευασμούς το μαρτύριό του: «... πάσχων οὐκ ἠπεῖλει,» έμενε άφωνος όπως προφήτευσε ο Ησαΐας²⁶.

¹⁸ I.B. Μενούνου, *Διδαχή Γ*, σ. 139.

¹⁹ Μ. Τρίτος, «Οι κοινωνικές αντιλήψεις του αγίου Κοσμά του Αιτωλού», <https://www.vimaorthodoxias.gr/theologikos-logos-diafora/oi-koinonikes-antilipseis-tou-agiou-kosma-tou-aitoloy/>

²⁰ Πρξ. 23,4-5.

²¹ Μτθ. 26, 52εξ.

²² Μτθ. 26,23. 27,29.44. Ιω. 18,23

²³ Βλ. Η. Waehrisch στο ThBLNT 1079.

²⁴ Λουκ. 23,29.

²⁵ Μτθ. 27,39εξ.

²⁶ Ης. 53,4 πρβλ. Α' Πέτρ. 2,23.

β. Καινή Διαθήκη

Στην Καινή Διαθήκη η λ. «αγάπη» έχει αποκλειστικά θρησκευτικό περιεχόμενο. Η αγάπη του Θεού προς τον άνθρωπο και τον κόσμο γενικά κορυφώνεται στην Καινή Διαθήκη με την ενανθρώπιση του Χριστού και τη σταυρική θυσία²⁷. Κατά τον Καθηγητή Ιωάννη Γαλάνη, η αγάπη “προς τον πλησίον” στην Καινή Διαθήκη αποτελεί τη βασική εκδήλωση της χριστιανικής αγάπης. Κατά τον ίδιο είναι η προϋπόθεση για την αγάπη του Θεού, ενώ η ίδια είναι έργο του Θεού και καρπός του πνεύματος²⁸.

Την αγάπη του Θεού προς τον άνθρωπο μας την περιγράφει, με παραστατικό τρόπο ο Κοσμάς ο Αιτωλός: *«μας έκαμε ο πανάγαθος Θεός αδελφοί μου, ανθρώπους και δεν μας έκανε ζώα, μας έκαμε τιμιώτερους από όλον τον κόσμο, μας έδωκεν ο πανάγαθος Θεός τα μάτια μας αδελφοί μου, να βλέπομεν τον ουρανόν, τον ήλιον, το φεγγάρι και τα άστρα και να λέγωμεν αδελφοί μου: Ω Θεέ μου, εάν ο ήλιος οπού είναι πλάσμα σου, είναι τόσον λαμπρός, αμή το άγιον σου όνομα, οπού είσαι ο ποιητής του ουρανού και της γης, ποιητής και πλάστης, πόσον είναι λαμπρότερον; Ω Θεέ μου, αξίωσον με να σε απολαύσω. Μας έδωκεν, αδελφοί μου, τον νουν μας εις την κεφαλήν μας και είναι νους ωσάν μέσα όχι να βάνωμεν μύθους και φλυαρίες της τέχνης του Διαβόλου. Μας έδωκε τα αυτιά μας να ακούωμεν την άγιαν Λειτουργίαν, οπού ιερουργά ο ιερεύς μέσα εις την Εκκλησίαν. Μας έδωκε το στόμα μας να δοξάζωμεν τον Κύριον μας, να λέγωμεν το “Κύριε Ιησού Χριστέ, Υιέ και Λόγε του Θεού ζώντος, δια της Θεοτόκου και πάντων Σου των Αγίων ελέησον και συγχώρησον με τον αμαρτωλόν και ανάξιον δούλον σου” και να εξομολογούμεσθην με πίστιν καθαράν και να μεταλαμβάνωμεν τα Άχραντα Μυστήρια με φόβον και τρόμον»*²⁹. Εδώ ο Κοσμάς ο Αιτωλός θέλει να μεταφέρει στους χριστιανούς το μήνυμα, ότι πάντα ο Θεός, αποτελεί το καταφύγιο προστασίας και αγάπης προς του ανθρώπους.

Σύμφωνα με τον Σάββα Αγουρίδη³⁰ *«ο Ιησούς στην απαίτησή του για αγάπη προς τους εχθρούς δεν θεμελιώνει στην ανθρώπινη φύση ή σε κάποια κοινωνική σκοπιμότητα, αλλά στην βαθύτερη οντολογία της υπάρξεώς μας, στην βούληση και στις ενέργειες του Θεού. Η περί των εχθρών αντιλήψεις του Ιησού δεν έχουν σαν αφετηρία τους οποιασδήποτε οικουμενιστικές ιδέες ή ανθρωπολογικές απόψεις αλλά τον ίδιο τον Θεό»*. Ο ελληνικός κόσμος, όσο κι αν συνέδεσε την αγάπη προς τον εχθρό, είτε με την δόξα είτε με άλλα ωφελιμιστικά κίνητρα είχε τις εξηγήσεις του

²⁷ Ρωμ. 5,8.

²⁸ Γαλ. 5,13εξ.

²⁹ Ι.Β. Μενούνου, *Διδαχή Β2*, σ. 219.

³⁰ Σ. Αγουρίδη, *Η επί του όρουσ ομιλία του Ιησού*, Αθήνα 1984, σ.71.

εκείνες (σαν της Αντιγόνης, του Σοφοκλή, 523 «Οὐτοὶ συνέχθην, ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν»), κατά τις οποίες συνέδεσε την αγάπη προς τους εχθρούς. Η αγάπη προς τους εχθρούς, μ' άλλα λόγια, δεν είναι ανθρώπινο έργο, αλλά «σημείο» της θείας παρουσίας της Βασιλείας. Ο άνθρωπος από μόνος του, ούτε με τον νόμο ούτε χωρίς το νόμο, δεν είναι ικανός να φτάσει στην κατάσταση της δικαιοσύνης που την προϋποθέτει με τον Θεό. Μ' αυτήν την κατανόηση ο απόστολος Παύλος στην προς Ρωμαίους επιστολή (5, 9-10) συνδέει τη στιγμή της δικαίωσης και της καταλλαγής με το σταυρικό θάνατο του Χριστού «διὰ τοῦ Αἵματος τοῦ Σταυροῦ Αὐτοῦ»³¹. Ο σταυρωμένος και αναστημένος Χριστός παραδόθηκε εκουσίως στο θάνατο για να επιτελεστεί ο σκοπός της άφεσης των αμαρτιῶν των ανθρώπων και μ' αυτόν τον τρόπο, ο ίδιος ο Θεός, μας κατέστησε άξιους της καταλλαγής³².

Στο Ματθ. 5,44 η σειρά των προστακτικῶν «ἀγαπᾶτε, προσεύχεθε, καλῶς ποιεῖτε», δηλώνουν πως δεν πρέπει να φωλιάσει το μίσος μέσα στην καρδιά του ανθρώπου αλλά να δείξει τη δική του καλή διάθεση προς όλους, όσους έχουν κακή διάθεση. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και ο Κοσμάς ο Αιτωλός, ο οποίος καλεί τους διδασκόμενους να μην τρέφουν μίσος προς τους συνανθρώπους τους. Πάνω σ' αυτό φέρει ένα παράδειγμα από την καθημερινή τους ζωή παρουσιάζοντας την έχθρα με τη δύναμη που έχει το προζύμι: «Χίλιες χιλιάδες καλά να κάμωμεν, αδελφοί μου, νηστεῖες προσευχές, ελεημοσύνες, και το αίμα μας να χύσωμεν δια την αγάπην του Χριστοῦ μας, ανίσως και δεν ἔχωμεν αυτές τες δύο αγάπες, ἀλλὰ ἔχομεν μίσος και ἔχθραν εἰς τους ἀδελφούς μας, όλα εκείνα τα καλά, οπού εκάμαμεν, του Διαβόλου εἶναι και εἰς την Κόλασιν πηγαίνουμεν. Μα καλά, θέλετε εἰπεῖ, μετ' εκείνο πηγαίνουμεν, διατί εκείνη η ἔχθρα εἶναι φαρμάκι του Διαβόλου. Και καθὼς βάνομεν μέσα εἰς εκατόν οκάδες αλεύρι ολίγον προζύμι και ἔχει τόσην δύναμην και κουφίζει ὅσον ζυμάρι και αν εἶναι, ἔτσι εἶναι και η ἔχθρα, όλα εκείνα τα καλά οπού εκάμαμε τα γυρίζει και τα κάμνει ὄλο φαρμάκι του Διαβόλου»³³.

Η αγάπη του Θεού κορυφώνεται στην αποστολή του Ιησού στον κόσμο και στην θυσία του για τον άνθρωπο. Είναι η προϋπόθεση για την αγάπη του Θεού, ενώ η ίδια είναι έργο του Θεού και καρπός του πνεύματος³⁴. Το Πάθος του Ιησού ήταν ένας θρίαμβος μία αποφασιστική νίκη. Αλλά είναι μάλλον ένας θρίαμβος της θείας Αγάπης, η οποία καλεί και δέχεται χωρίς καμιά καταπίεση. Απ' αυτή τη στιγμή και στο εξής, η ίδια η ύπαρξη του κακού εμφανίζεται σε μας, μόνο μέσα σ' αυτό

³¹ Α' Κολ. 1,20. Η λυτρωτική του αίματος έχει τις ρίζες της στην Παλαιά Διαθήκη, όπου το αίμα των ζώων στις θυσίες καθαρίζει τις αμαρτίες του λαού. Αυτό φαίνεται και στην προς Εβραίους επιστολή 9,12.14.20· 10,19·13,10, πρβλ. Ρωμ. 3,25·5,9 και Εβρ. 1,17.

³² Ι. Βελιτσιάνου, «Η διακονία της καταλλαγής κατά τον Απόστολο Παύλο», δημοσιευμένο στην ιστοσελίδα <http://www.enromiosini.gr/tag/arthografia-theologika-oktovriou-2011/>

³³ Ι.Β. Μενούνου, *Διδαχή ΑΙ*, σ. 123-124.

³⁴ Γαλ. 5,13εξ.

το πλαίσιο της Αγάπης του Θεού³⁵.

Εκτενή αναφορά για την αγάπη προς τους εχθρούς κάνει και ο απόστολος Παύλος. Ο “κόπος της αγάπης”, τον οποίο αναφέρει ο Παύλος στο χωρίο 1,3 είναι η έμπρακτη αγάπη των πιστών προς τους συνανθρώπους. Είναι η αγάπη του Χριστού που περιλαμβάνει και τους διώκτες και τους εχθρού³⁶.

Ο άνθρωπος από μόνος του είναι δύσκολο να συμφιλιωθεί με το Θεό, τον οποίον πρόσβαλλε με την αμαρτία του³⁷. Η ενέργεια του Θεού είναι αποφασιστική, «τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς»³⁸. Εκείνος μας αγαπούσε ήδη, όταν εμείς ήμασταν «εχθροί» του³⁹ και τότε ο Υιός του «ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε»⁴⁰. Το μυστήριο της καταλλαγής μας συναντά το μυστήριο του Σταυρού⁴¹ και της “πολλῆς αγάπης” με την οποία μας αγάπησε ο Θεός.⁴²

2. Η βάση της κοινωνικής διδασκαλίας του Κοσμά του Αιτωλίου: η αγάπη προς τον Θεό και τον συνάνθρωπο

Ο Πατροκοσμάς είχε ως βάση των Διδαχών του, την αγάπη του ανθρώπου προς τον συνάνθρωπο. Για τον ιερό πατέρα, όποιος αγαπούσε τον Θεό, αγαπούσε και τον πλησίον του. Αντίθετα, όποιος δεν αγαπούσε τον πλησίον του, δεν μπορούσε να αγαπήσει και τον Θεό. «Πρέπει και ημεῖς, ἀδελφοί μου, ανίσως και θέλωμεν να περάσωμεν και ἐδῶ καλά, να πηγαίνωμεν και εις τον Παράδεισον και να λέγωμεν τον Θεόν μας πατέρα, πρέπει να ἔχωμεν δύο αγάπες, αγάπην εις τον Θεόν και εις τους ἀδελφούς μας. Φυσικόν μας εἶναι να ἔχωμεν αυτές τες δύο αγάπες, παρά φύσιν εἶναι να μην τες ἔχωμεν. Και καθὼς ἓνα χελιδόνι χρειάζεται δύο πτέρυγες δια να πετά εις τον αέρα, ἔτσι και εμεῖς, ἀδελφοί μου, χρειαζόμεσθε αυτές τες δύο αγάπες, διατί χωρίς αυτές τες δύο αγάπες εἶναι ἀδύνατον να σωθούμεν»⁴³.

Ο Κοσμάς ο Αιτωλός παρουσιάζει ως πρότυπο τον Χριστό που έπλυνε τα πόδια και κοινώνησε τον Ιούδα τον εχθρό και προδότη μαζί με τους άλλους μαθητές του. Γι' αυτό προτρέπει

³⁵ Ιωάννης Βελιτσιάνος, «Το πρόβλημα του κακού, κατά τον π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ», ΚΟΙΝΩΝΙΑ Τόμος/Volume 62, Τεύχος/Issue 1, 2021 ISSN: 2623-3738, σ. 4.

³⁶ *Μτθ.* 5,44-48. *Λουκ.* 6,27-36 κ.ά.

³⁷ Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις επιστολάς της Καινής Διαθήκης*, Αθήναι 1989, σ. 85εξ.

³⁸ *Β' Κορ.* 5,18.

³⁹ *Ρωμ.* 5,10.

⁴⁰ *Ρωμ.* 5,8

⁴¹ *Εφες.* 2,16.

⁴² *Εφες.* 2,4.

⁴³ *Διδαχή Α'1*, σ. 121.

όχι μόνο να συγχωρούμε τον εχθρό μας αλλά και να δείχνουμε ενεργά την αγάπη μας προς αυτόν: *“και πρώτον να στοχασθούμεν τι έκαμνεν ο Χριστός μας. Δεν εφύλαξε μίσος και έχθρα να μη μεταλάβη τον Ιούδα, τον εχθρόν του, αλλά ίσια εμετάλαβε και τους ένδεκα μαθητάς του, τους φίλους του τους καλούς, ίσια και τον Ιούδα, τον εχθρόν του”*⁴⁴.

Ο Κοσμάς ο Αιτωλός μας αναφέρει και μια δική του προσωπική εμπειρία, για δύο ανθρώπους που εξομολογήθηκαν κοντά του. Ο ένας του είπε: *“Εγώ πνευματικέ, από τον καιρό που εγεννήθηκα έως τώρα, ενήστευα, προσευχόμουν πάντοτε, έκαμα ελεημοσύνες εις τους πτωχούς, έφτιασα μοναστήρια, εκκλησίες και άλλα πολλά έκαμα. Τον γείτονά μου τον εχθρεύομαι, και δεν τον συγχωρώ”*. Εγώ τότε (συνεχίζει ο άγιος Κοσμάς) τον αποφάσισα για την κόλαση. Και αν τύχει να πεθάνει, να μην τον θάψουν να τον ρίξουν στη στράτα να τον φάγουν οι σκύλοι. Έρχεται μετά ο άλλος και μου λέει: *“Εγώ από τον καιρό που εγεγήθηκα, δεν έκαμα ποτέ κανένα καλό. Αλλά μάλιστα έχω καμωμένα τόσα φονικά. Επόρνευσα με τόσες γυναίκες. Έκλεψα τόσα πράγματα του κόσμου. Έκαμα εκκλησίες και μοναστήρια. Όλα τα κακά τα έχω κάνει. Μα τον εχθρό μου τον συγχωρώ”*. Να δείτε τι έκαμα σ' αυτόν, συνεχίζει ο Κοσμάς ο Αιτωλός: *“ευθύς τον αγκάλιασα και τον εφίλησα. Του έδωκα και άδεια σε τρεις μέρες να μεταλάβει”*. Ενώ σε κάποιο άλλο σημείο, αναφέρει τα εξής: *“ένα από τα τέσσερα μυστήρια, τα αναγκαιότερα της πίστεως μας είναι να αγαπάτε τους εχθρούς σας και να τους συγχωράτε με όλην την καρδίαν εις ό,τι και αν σας έφταιζαν, δια να σας συγχωρήση και εσάς ο Θεός εις τα όσα του φταίετε”*⁴⁵.

Η παραπάνω διδαχή μας παραπέμπει στην «καινή εντολή» του Χριστού, η οποία υπερβαίνει το Μωσαϊκό νόμο και αποτελεί την πλήρωσή: *«Εγώ δέ λέγω ύμϊν, αγαπάτε τούς έχθρούς ύμϊν, εύλογείτε τούς καταρωμένους ύμᾶς, καλῶς ποιείτε τοῖς μισοῦσιν ύμᾶς καί προσεύχεσθε ύπέρ τῶν έπηρεαζόντων ύμᾶς καί διωκόντων ύμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοί τοῦ πατρὸς ύμῶν τοῦ έν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι τόν ήλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει επί πονηρούς καί αγαθούς καί βρέχει επί δικαίους καί ἀδίκους»*.⁴⁶ Εδώ ο Ιησούς θέτει την αγάπη σε μια άλλη βάση, δηλ τίθεται ως πρότυπο η αγάπη του Θεού, ο οποίος προνοεί για όλους τους ανθρώπους, χωρίς ν' απομονώνει τους πονηρούς. Η στάση του αυτή ερμηνεύεται από το γεγονός ότι δημιούργησε τον άνθρωπο σύμφωνα με τη θεία εικόνα του, με αποτέλεσμα όλοι οι άνθρωποι να θεωρούνται «τέκνα» του και αδέρφια μεταξύ τους⁴⁷.

Ο Κοσμάς ο Αιτωλός με την αγάπη προς τους εχθρούς, δεν ζητά να απαλείψουμε τα σφάλματα των εχθρών απέναντί μας με τη συγχώρηση, αλλά θέλει και να εκδηλώνουμε ενεργά την αγάπη μας προς αυτούς με υλικό και πνευματικό τρόπο: *«Δια τούτο και ημεῖς οι ευσεβεῖς χριστιανοί να αγαπώμεν τον εχθρόν μας, να τον συγχωρούμεν... να παρακαλώμεν και τον Θεόν δια την ψυχήν*

⁴⁴ I.B. Μενούνου, *Διδαχή Γ'*, σ. 224.

⁴⁵ I.B. Μενούνου, *Διδαχή Α2*, σ. 70.

⁴⁶ Μτθ. 5, 43-45.

⁴⁷ Ε. Γεωργούση, *Η έννοια της αγάπης στην Αγία Γραφή*, Διπλωματική Εργασία, ΕΑΠ 2022, σ. 56.

του εχθρού μας ... να λέγωμεν εις τον Θεόν μας: Θεέ μου, σε παρακαλώ να με συγχωρέσης, καθώς και εγώ συγχωρώ τον εχθρόν μου»⁴⁸.

Όπως τονίζει ο άγιος στα κηρύγματά του η χριστιανική αγάπη δεν νοείται ως συναίσθημα και καθήκον, αλλά είναι κατά βάση υπαρξιακή ανάγκη. Συνεπώς, το θεμέλιο της αγάπης είναι η θυσία. «Πώς να σε καταλάβω παιδί μου πως αγαπάς τους αδελφούς σου; Εγώ έχω ψωμί να φάγω, εσύ δεν έχεις. Ανίσως να σου δώσω κομμάτι και σε οπού δεν έχεις, τότε φανερώνω πως σε αγαπώ. Αμή εγώ να φάγω όλο το ψωμί και εσύ να πεινάς, τι φανερώνω; Πως η αγάπη οπού έχω εις σε είναι ψεύτικη. Με δαυλόν δεν γεμίζομεν το αμπάρι μας και με ψεύτικην αγάπην δεν πηγαίνομεν στον Παράδεισον...»⁴⁹.

Εν κατακλείδι, κατά τον Κοσμά τον Αιτωλό, η αγάπη προς τους εχθρούς αποσκοπεί στη μετάνοια και μεταμόρφωσή τους. Άλλωστε ο Θεός δεν είναι φορέας της εκδίκησης αλλά της δικαιοσύνης. Συνεπώς, όπως τονίζει και ο απόστολος Παύλος στην Α΄ Κορινθίους επιστολή⁵⁰ αναφέρει ότι: «Υμείς δέ έστε σῶμα Χριστοῦ καί μέλη έκ μέρους».⁵¹ Συνεπώς η αγάπη προς τους εχθρούς αποσκοπεί στο να σταματήσουν να είναι εχθροί και να γίνουν φορείς της αγάπης⁵². Αλλά και όσοι αδικούνται, «γυμνάζονται» από αυτή τη μορφή της αγάπης και γίνονται πιο δυνατοί σύμφωνα με τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο⁵³.

Κατά τον Κοσμά τον Αιτωλό καθίσταται σαφές ότι η χριστιανική αγάπη δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, «αν ο άνθρωπος δεν εξαλείψει πρωτίστως τον εγωισμό του, ώστε να πλησιάσει τον πλησίον του και να τον αγαπήσει περισσότερο από τον εαυτό του, έχοντας ως πρότυπο τη θυσιαστική αγάπη του Χριστού. Αυτός είναι ο μόνος τρόπος για ν' ανταποκριθεί στην αγάπη του Θεού και να φτάσει σε κοινωνία μαζί του. Ο δρόμος προς τον Θεό ανοίγει μόνο, όταν αυτός που τον διαβαίνει, αγαπά τον πλησίον του, απ' όπου κι αν προέρχεται αυτός, αλλά και τον εχθρό του», διότι: «Η αγάπη ούδέποτε έκπίπτει» (Α' Κορ. 13,1-8)⁵⁴.

Αντί Επιλόγου

Στόχος του Κοσμά του Αιτωλού είναι, αφ' ενός να τονίσει την αγάπη προς τους εχθρούς, η οποία αποτελεί δείγμα πνευματικής ανωτερότητας, ψυχικού ηρωισμού και ανοίγει το δρόμο για την

⁴⁸ Διδαχή Γ', σ. 225-226.

⁴⁹ Διδαχή Α'1, σ. 125.

⁵⁰ Α' Κορ. 12, 27.

⁵¹ «Υμείς δέ έστε σῶμα Χριστοῦ καί μέλη έκ μέρους»: Αποτελείτε, λέει, όλοι εσείς μαζί σώμα Χριστού. Και ο καθένας σας αποτελεί μέλος του Χριστού επί μέρους. Έτσι πιο συγκεκριμένα ο Απόστολος καθορίζει τι ακριβώς εννοεί με τον όρο σώμα Χριστού. Επομένως σύμφωνα με αυτά η Εκκλησία αποτελεί ένα πνευματικό οργανισμό που η αξία του έγκειται πρώτον στο ότι έχει ως κεφαλήν του τον Χριστό και δεύτερον στο ότι έχει ως μέλη του τον κάθε πιστό. Όλοι μαζί αποτελούν το σώμα του. <https://www.vimaorthodoxias>.

⁵² Ε. Γεωργούση, *Η έννοια της αγάπης στην Αγία Γραφή*, σ. 56.

⁵³ Ιωάννης Χρυσόστομος, «Είς τήν πρός Έβραίους Έπιστολήν», *Patrologia Graeca*, J. Migne, επιμ.εκδ., Τομ.63, στ. 142

⁵⁴ Βλ. περισσότερα, Ε. Γεωργούση, *Η έννοια της αγάπης στην Αγία Γραφή*, σ. 68.

αγιότητα και αφ' ετέρου να ενώσει τις ορθόδοξες χριστιανικές κοινότητες των Ελλήνων, να εξαλείψει τις διχόνοιες και τον ανταγωνισμό. Αποτελεί γεγονός, ότι οι διενέξεις ανάμεσα στους χριστιανούς είχαν πάρει μεγάλες διαστάσεις και πολλοί απ' αυτούς κατέφευγαν στα τούρκικα δικαστήρια⁵⁵. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να εξασθενεί η συλλογική συνείδηση του υπόδουλου λαού. Άλλωστε, όπως τονίζει και ο Καθηγητής Ηρακλής Ρεράκης, «η αγάπη που προβάλλει η ορθόδοξη πίστη, ως θέλημα του Θεού, είναι εκείνη της ανιδιοτέλειας και της θυσίας. Έτσι, ο χριστιανικός λόγος της αγάπης και της ειρήνης, βρίσκει εύφορο έδαφος για να επιδράσει στη βελτίωση της κοινωνικής τους συμπεριφοράς των ανθρώπων»⁵⁶.

Γι' αυτό ο Κοσμάς κήρυττε και παρακινούσε τους πιστούς, να δείχνουν αγάπη ακόμη και προς τους εχθρούς τους. Επιπροσθέτως ζητούσε όχι μόνο να διαγράψουν με τη συγχώρεση τα σφάλματα των εχθρών αλλά και να δείχνουν την αγάπη τους έμπρακτα⁵⁷.

Τέλος, ο ίδιος ο Κοσμάς κήρυττε με έμφαση την αγάπη προς τους αδερφούς και συγχρόνως εξηγούσε τους λόγους: «Φυσικόν μας είναι να αγαπούμεν τους αδελφούς μας, διατί είμαστε μιας φύσεως, έχομε ένα βάπτισμα, μίαν πίστιν, τα Άρχαντα Μυστήρια μεταλαμβάνομεν, ένα Παράδεισον ελπίζομεν να απολαύσωμεν»⁵⁸.

⁵⁵ Δημ. Θεολόγου, *Κοσμάς ο Αιτωλός ως παιδαγωγός*, σ.57.

⁵⁶ <https://orthodoxia.onlineB5%CE%B9%CF%82/yparchei-lysi-sti-mastiga-tou-bullying/> |

⁵⁷ Μαρία Χαρ. Μαλλιώρα, *Οι παιδαγωγικές θέσεις του αγίου Κοσμά του Αιτωλού*, Διπλωματική εργασία, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2021, σ. 69.

⁵⁸ Σ. Ν. Σάκκου, *Ο Απόστολος του Σκλαβωμένου Γένους*, εκδ. Απολύτρωσις, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 128.